

Латинська мова

Lingua latina

Лектор:
доктор філологічних наук, професор
Шинкарук Василь Дмитрович

***Labor et patientia omnia vincunt –
труд і терпіння усе перемагають***

Література:

1. Шинкарук В.Д. Робоча навчальна програма з дисципліни «Латинська мова з основами римського права». – К., 2007. – 60 с.
2. Шинкарук В.Д. Латинська мова для юристів = *Lingua Latina iuridicialis*: підручник / В.Д. Шинкарук. – Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2011. – 576с.
3. Литвинов В.Д., Скорина Л.П. 500 крилатих висловів. Тексти. Латино-український словник + англійські, німецькі, французькі, іспанські відповідники. – К.: Індоевропа, 1993. – 320 с.
4. Минасова В.А., Губина И.Ю. Латинский словарь юридических терминов и выражений. – Ростов н/Д: изд-во «Феникс», 2000. – 320 с.
5. Ревак Н.Г., Сулим В.Т. Латинська мова (для неспеціальних факультетів). – Львів: ЛНУ ім. Івана Франка, 2002. – 240 с.
6. Stolz P., Schmalz J.H. Lateinische Grammatik. 6 Aufl. München, 1963.

ЛЕКЦІЯ 1. LECTIO PRIMA ПЕРІОДИЗАЦІЯ ІСТОРІЇ ЛАТИНСЬКОЇ МОВИ. ФОНЕТИКА

План

1. Виникнення, розвиток та особливості функціонування латинської мови.
2. Періодизація історії латинської мови.
3. Фонетика. Латинський алфавіт.
4. Правила вимови.
5. Довгота та короткість складу.
6. Правила наголошення. Фонетичні особливості.
7. Юридична термінологія.

Латинська мова бере свої витоки з території Лація, яка почала заселятись у другій половині II тисячоліття до н.е.

На узбережжі ріки Тибр було засноване місто Рим (місцеві мешканці були латиномовними, інші ж народи, які ввійшли до складу римської общини, теж латинізувались).

Лацій

Ріка Тибр

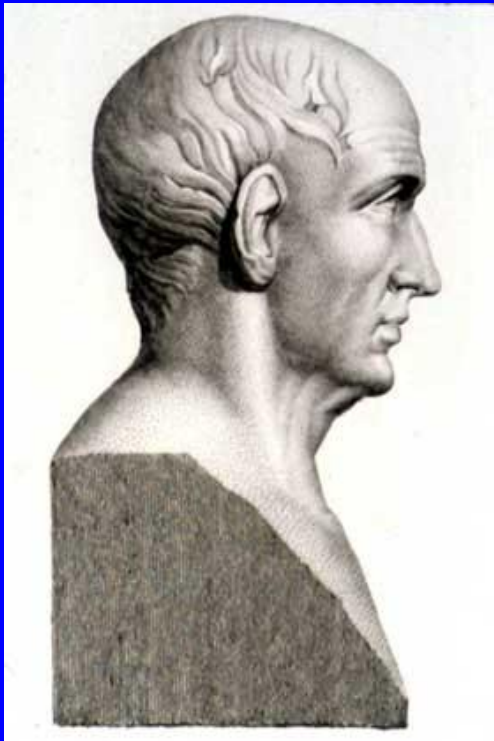
Перший період у
розвиткові латинської
мови традиційно
називають архаїчним і
представлений
невеликою кількістю
написів (напис на
римському форумі,

датований близько 500
роком до н.е., напис
Дуеноса IV ст. до н.е. та
характеризується появою
перших літературних
творів).

*На цей час припадає
літературна творчість
Плавта, Теренція, Катона
Старшого та ін.*

Другий період називається класичним або періодом “золотої латини” і датується I ст. до н.е. – I ст. н.е. У цей час відбувається становлення літературної мови, з’являються найяскравіші зразки римської літератури різних жанрів.

Вергілія

На цей період
припадає
творчість,
Овідія, Лукреція,
Лівія, Тібулла,

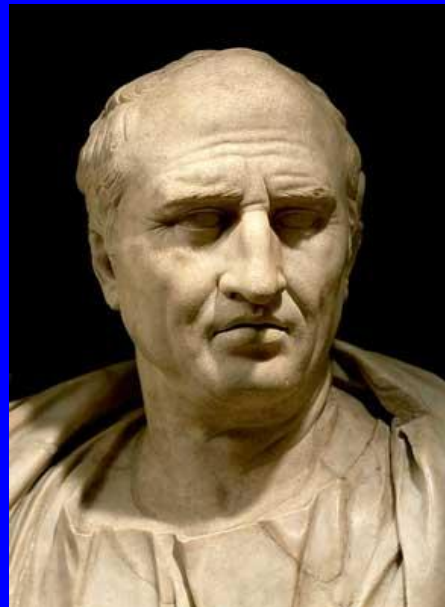
Горація

Проперція

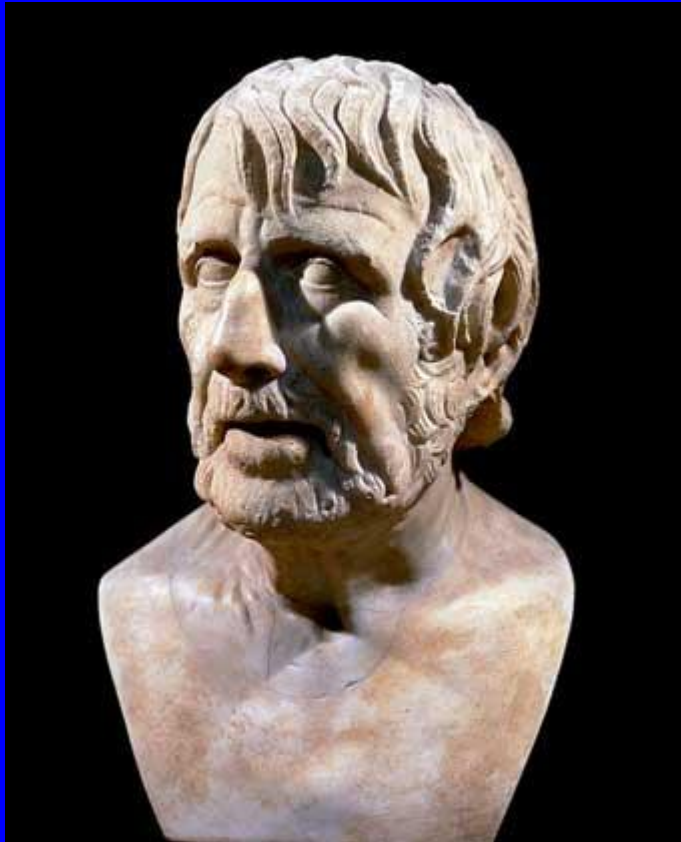
Катулла

Цицерона та ін.

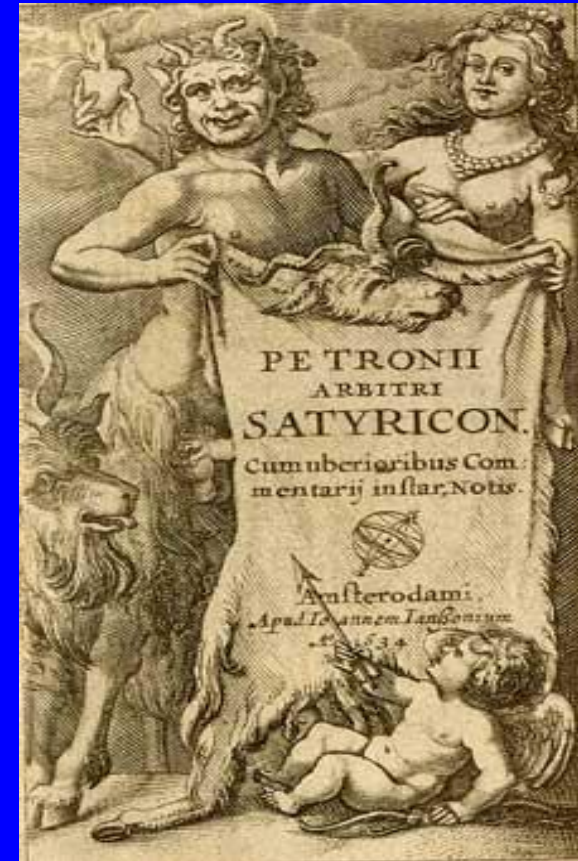
Третій період називають посткласичним (“срібна латина”); у цей час призупиняється розвиток фонетичної і граматичної систем літературної мови. У шкільні граматики вводиться виклад класичної латини, тоді як до цього часу вивчалась мова архаїчного періоду. Літературна мова зазнає поступового відриву від розмовної.

Сенеки

Цей період
відзначений
творчістю
Ювенала,
Тацита,

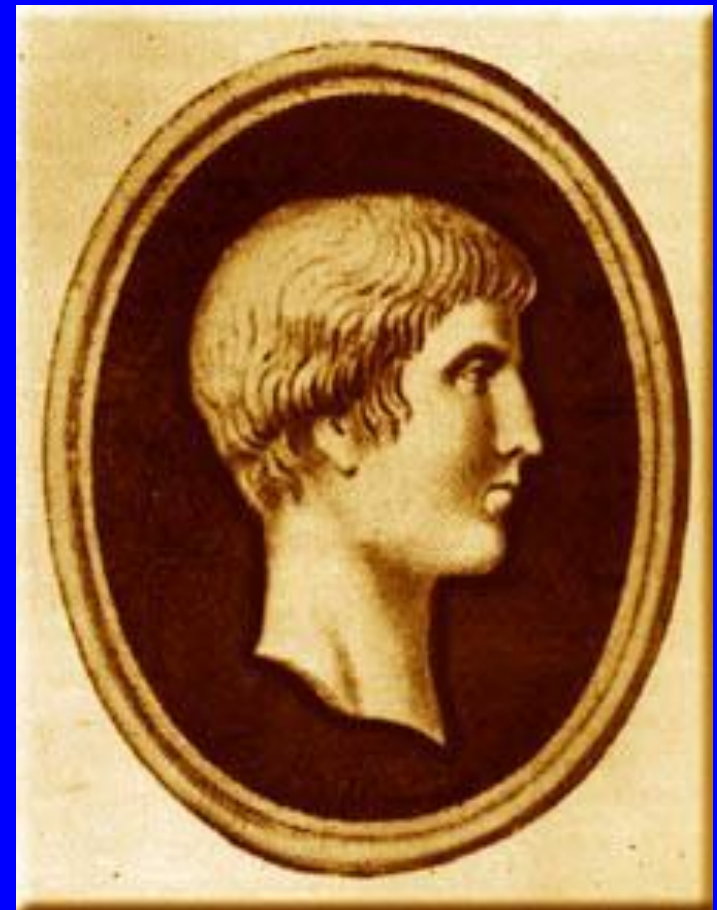
Петронія

Плінія Молодшого

Марциала

*Із поступовим занепадом імперії та відходом до автономії окремих територій посилюється процес диференціації розмовної латини.
Наступає четвертий період розпаду латинської мови на окремі романські мови.*

В епоху Середньовіччя латина перестає бути розмовною (цю нішу заповнюють романські мови), проте вона не зникає безслідно, а продовжує обслуговувати сферу суспільно-політичного життя.

Сферою застосування латинської мови в епоху Середньовіччя були юриспруденція, освіта, наука, церква, література, – усі сфери суспільного і культурного життя. Закони перших варварських держав у Західній Європі називалися «правди» (leges) і були написані латинською мовою. Міські статuti, якими користувалися в міських управах, були також латиномовні.

Латинська мова стала мовою культурного та інтелектуального життя при монастирях і кафедральних соборах. Вона яскраво представлена у творчості італійського філософа й теолога Томи Аквінського (1227–1274), який поєднав учення Арістотеля з християнськими догмами.

На базі шкіл XII ст. виникають нові центри культури та освіти – університети. Ці заклади з'являються у Болоньї (1119), Оксфорді (1163), Падуї (1222), Неаполі (1224), Севільї (1254), Парижі (1259), де латина була мовою освіти і спілкування. Книги, які видавалися в університетських скрипторіях, були написані латинською мовою.

Винятковою була роль класичної латинської мови в епоху Відродження (XIV–XVI ст.), коли просвітники виявили великий інтерес до античної культури, наслідуючи античні зразки. В епоху Відродження латинською мовою пишуть свої твори Еразм Роттердамський (1466–1536) у Голландії, Томас Мор (1478–1535) в Англії, Джордано Бруно (1548–1600), Томазо Кампанелла (1568–1639) в Італії.

Томас Мор

Джордано Бруно

Латинська мова стає в цей період важливим засобом міжнародного культурного і наукового спілкування.

У XVII–XVIII ст. латинською мовою писали свої твори філософи, історики, фізики і математики: Фр.Бекон (1561–1626), С.Ф.Кльонович (1545–1602), Р.Декарт (1596–1650), П.Гассенді (1592–1655), Б.Спіноза (1632–1677), І. Ньютон (1643–1727), Г.Ляйбніц (1646–1716).

Г.Сковорода

Р.Декарт

Латинською мовою писали твори українські вчені й письменники: Ю.Дрогобич (бл.1450–1494), П.Русин із Коросна (1470–1517), С.Оріховський (1513–1566), І. Домбровський (поч. XVII ст.), Т.Прокопович (1681–1736), Г.Сковорода (1722–1794), М. Довгалецький (перша половина XVIII ст.).

Помітну роль відігравала латинська мова на українських землях. Нею користувалися ще з часів Галицько-Волинського князівства. У першій половині XIV ст. у Галичині з'являються перші акти внутрішнього обігу, написані латинською мовою. Це так звана актова латина, яка хронологічно охоплює період від 20-х років XIV ст. до останньої третини XVIII ст.

Культурна переорієнтація на західно-європейські освітні принципи, здійснена в Україні наприкінці XVI ст., сприяла інтенсивному поширенню латини у шкільній практиці.

Роман
Мстиславич —
засновник Галицько-
Волинського
князівства.

Найважливіші збережені пам'ятки шкільного обігу, написані латинською мовою, пов'язані з Києво-Могилянською академією.

У наші дні
латинська мова —
це своєрідний
будівельний
матеріал, з якого
створяються нові
терміни. Адже
жодна галузь науки
не може обійтися
без знання основ
термінології, яка
формується на
базі латинської
мови.

Зокрема, це
стосується
медицини та
фармації.

Значення латинської мови багатогранне. Стародавній Рим залишив людству велику скарбницю художньої і наукової літератури. Афоризми латинських авторів, прислів'я і вислови служать джерелом цитат для ораторів і письменників, учених і державних діячів, журналістів і дипломатів.

Наприклад:

Homo locum ornat, non locus hominem –

Людина прикрашає місце, а не місце людину;

Mala herba cito crescit –

Погана трава швидко росте;

Non scholae, sed vitae discimus –

Не для школи, а для життя вчимося.

§ 1. ЛАТИНСЬКИЙ АЛФАВІТ. ОСНОВНІ ПРАВИЛА ЧИТАННЯ

Латинський алфавіт у класичну добу налічував 24 літери.

Буква	Назва	Звук	Приклади	Переклад
A a	а	[a]	advocātus	адвокат
B b	бе	[b]	bonus	добрий
C c	це	[ts] [k]	condēmnō cito	я засуджую швидко
D d	де	[d]	dies	день
E e	е	[e]	ego	я
F f	еф	[f]	finis	кінець
G g	ґе	[g]	gratus	приємний
H h	ха	[h]	humānus	людський
I i	і	[i],[j]	invideo	заздрити
K k	ка	[k]	kalium	калій
L l	ель	[l]	lex	закон
M m	ем	[m]	modus	спосіб

Продовження алфавіту

Буква	Назва	Звук	Приклади	Переклад
N n	ен	[n]	narro	повідомляти
O o	о	[o]	obligatio	зобов'язання
P p	пе	[p]	pater	батько
Q q	ку	[k]	quaeritur	сумнівно
R r	ер	[r]	ratio	розум
S s	ес	[s],[z]	scribere	писати
T t	те	[t]	tabula rasa	чиста дошка (людина без знань)
U u	у	[u]	ubi	де
V v	ве	[v]	veto	я забороняю
X x	ікс	[ks]	lex, exēplum	закон, приклад
Y y	іпсилон	[i]	tyrānnus	тиран
Z z	зета	[z]	Zama	м. Зама (Африка)

§ 2. СИСТЕМА ГОЛОСНИХ ЗВУКІВ (VOCĀLES)

Голосні звуки поділяються на монофтонги і дифтонги. Латинська мова мала шість графем для позначення голосних звуків: **a, o, u, i, e, y**.

Система вокалізму латинської мови була часо-кількісною, тобто голосні поділялись на довгі та короткі: довгота позначається (¯), а короткість (ˇ). Для того, щоб розрізняти кількість звука при регулярних фонетичних змінах, над голосними літерами ставляться (з навчальною метою) знаки довготи (¯) і короткості (ˇ): **testātor** – заповідач; **sociĕtas** – суспільство.

Літери **a, o, u, i, e** в усіх випадках позначають відповідно однакові звуки:

a – [a]: actio - позов;

o – [o]: orno - прикрашати;

u – [u]: una - разом;

e – [e]: terra – земля; tabellio – нотаріус;

i – [i]: ignorantia – незнання (законів).

Літера **y** читається як [i]: **pyrāmis** - піраміда. **NB!**
Літера **i** на початку слова або складу та перед голосною у класичну епоху передавала звук [j]: - **ius** - право.

Дифтонги

Класична латина засвідчує такі дифтонги:

ae – [e] < Caesar – Цезар; **curricūlum vitae** - автобіографія; **feriae** – судові канікули;

oe – [e] < **coetus** - збори;

au – [av/u]: **aurum** – золото; **auditus** – слухання;

eu – [ev/u]: **Eurōpa** – Європа.

Але якщо буквосполуки не утворюють дифтонга, а позначають два окремі звуки, то над літерою **e** ставиться двокрапка (**punctum diaeresis**): **aēr** (**aēr**) - повітря.

§ 3 ОСОБЛИВОСТІ ВИМОВИ ПРИГОЛОСНИХ ЗВУКІВ

У більшості випадків приголосні звуки збігаються зі своїм графічним позначенням; насамперед, це стосується літер ***b, d, f, g, h, j, k, l, m, n, p, r, t, v***.

Певні особливості при читанні мають лише букви ***c, q, s, x, z***.

Літера “с”

У класичну епоху ***c*** передавала єдиний задньоязиковий звук [к]; лише у V столітті засвідчена палаталізація ***c*** перед ***e*** та ***i***, наслідком якої став перехід задньоязикового [к] в афrikату [ц].

Літера ***c*** перед **e, i, y** та дифтонги **ae, oe** передає звук [ц]: ***celer*** [целер] - *швидкий*, ***caecus*** [цекус] - *сліпий*, ***civis*** [цівіс] - *громадянин*.

Перед буквами та буквосполуками, що позначають інші звуки (голосні **o, u, a** та усі приголосні) літера ***c*** передає звук [к]: ***caput*** [капут] - *голова*, ***culpo*** [кульпо] – *осуджувати*; ***codex*** [кодекс] – *кодекс*; ***clam*** [клям] – *таємно*, ***accēntus*** [акцентус] – *наголос*.

Літера “q”

Літера **q** у латинській мові вживається лише у сполученні з **u**, і читається ця буквосполука як [кв]: **quadratus** [квадратус] – *квадратний*, **quinque** [квінкве] – *п'ять*, **quis** [квіс] – *хто*, **queror** [кверор] – *скаржитися*.

Літера “s”

У класичну епоху завжди передавала звук [с]. Пізніше у інтервокальній позиції **s** між двома голосними звуками читалась як [з], в усіх інших випадках – [с]: **spinosus** [спінозус] – *колючий*, **rosa** [роза] *троянда*, **sella** [селля] *крісло*, **specto** [спекто] – *дивлюся*.

Літера “x”

Літера **x** у більшості випадків читається як [кс]: **maximus** [максімус] – *найбільший*. Якщо **x** перебуває у інтервокальній позиції з наголосом на наступному голосному після **x**, тоді він читається [кз]: **exēplar** [екзémпляр] – *зразок*; **ad exemplum** – *наприклад*.

Літера “z”

Літера **z** у словах грецького походження передає звук [з]: **zona** – *пояс*, у словах негрецького походження – звук [ц]: **zincum** – *цинк*.

§ 4. ОСОБЛИВОСТІ ВИМОВИ БУКВОСПОЛУЧЕНЬ

Буквосполучення **ti** з наступним голосним звуком читається як [ці]: **ratio** [раціо] - розум, **prudētia** [пруденція] - розважливість, **gratia** [грація] - краса.

У сполуках **sti, tti, xti** буквосполучення **ti** читається як [ті]: **bestia** [бестія] - тварина, **mixtio** [мікстіо] - суміш.

Ngu перед наступним голосним дає сполуку [нгв]: **lingua** [лінгва] - мова.

Su перед наступним голосним читається як [св]: **suavis** - приємний.

Буквосполуки *ch, rh, ph, th*

Сполуки **rh, ch, ph, th** зустрічаються у словах, запозичених з давньогрецької мови, для передачі придихових звуків:

ch - [х] з грецького χ: **charta** - папір;

rh - [р] з грецького ρ': **rhetorica** - риторика;

ph - [ф] з грецького φ: **phosphōrus** - фосфор;

th - [т] з грецького θ: **theatrum** - театр.

§ 5. ДОВГОТА ТА КОРОТКІСТЬ СКЛАДІВ

Нумерація складів від кінця слова: **natūra** – природа; **na-tū-ra**. Склади поділяються на довгі та короткі. Довгими або короткими склади бувають за природою та за положенням.

Довгота і короткість за положенням (longitudo et brevitudo de positione)

За положенням голосний завжди довгий, якщо:

- 1) він знаходиться перед двома (або більше) приголосними: **recūrrō** – повертатися; **exēmplum** - приклад;
- він знаходиться перед **x** та **z**: **corrēxi** – я виправив;
- 1) на довготу не впливає буквосполучення **rh, ch, ph, th** (які позначають один звук): **philosōphus** - філософ.

За положенням голосний звук є коротким, якщо він стоїть перед наступним голосним або перед **h**: **solutio** – розчин; **traho** - притягувати.

За природою дифтонги завжди довгі: **caecus** - сліпий.

NB! Завжди довгі суфікси:

ūt: minūtus – малий;
āt: caudātus – хвостатий;
ōs: viscōsus – клейкий;
āl: officinālis – лікарський;
īn: canīnus – собачий;
īv: satīvus – посівний;
ūr: natūra – природа;

Завжди короткі суфікси:

īc: aromātīcus – запашний;
īd: liquīdus – чистий;
īl: perficīlis – дуже легкий;
ōl: foliōlum – листочок;
ūl: vincūlum – кайдани.

Довгота і короткість складів іноді виконує дистрибутивну функцію (тобто смислорозрізнявальну):

lēvis – гладкий,
lĕvis – легкий,
mālus – яблуня,
mālus – поганий.

§ 6. НАГОЛОС ASCENTUS

Наголос у латинській мові ставиться на другому складі від кінця слова, якщо він довгий:

mellĭtus - *солодкий, медовий*; **inclŭdo** - *зачиняти*.

Якщо другий склад від кінця слова короткий, то наголос автоматично переходить на третій:

rĕtio - *розум*; **frĭgĭdus** - *холодний*.

У двоскладових словах наголос ставиться на другий склад від кінця слова: **órdo** - *порядок*; **lócus** - *місце*.

Absolvo – я виправдовую

Accepto damno stulti sapiunt – зазнавши шкоди, дурні мудрішають

Accusatio desiderat crimen – звинувачення передбачає наявність злочину

Actio in rem – речовий позов

Actio legis – законний позов

Actore non probante reus absolvitur – коли позов не доведено, відповідач звільняється

Actum est, illicet – справу зроблено, можна розходитися

Ad arbitrum – на рішення (судді)

Ad corrigenda – для виправлення

Ad notanda – до відома

Ad impossibilia lex non cogit – закон не вимагає неможливого

Ad Kalendas Graecas – до грецьких календ (тобто ніколи)

Ad melius inquirendum – на дослідження

Ad referendum – відкласти для подальшого розгляду

Ad standum rectum – стояти за праве діло

Ad turpia nemo obligatur – ніхто не може змушуватися до ганебних дій

Aequum et bonum est lex legum – справедливість і благо є закон законів

Affirmanti, non neganti, incumbit probatio – наводити докази належить тому, хто стверджує, а не тому, хто заперечує

Alea jacta est – жереб кинуто (назад дороги немає)

Alibi (alius + ibi) – непричетність (перебування в іншому місці у момент вчинення злочину)